

TÜRKÇE ÜÇÜNCÜ TEKİL ŞAHIS İYELİK EKİNİN
VE PRONOMİNAL /N/ SESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE
ON THE ORIGINS OF THE TURKIC 3SG POSSESSIVE SUFFIX
AND THE PRONOMINAL /N/

ORÇUN ÜNAL

Dr. Öğr. Üyesi, Göttingen Georg August Üniversitesi, Türkoloji ve Orta Asya Araştırmaları Bölümü
Assist. Prof. Dr., University of Göttingen, Department of Turcology and Central Asian Studies

orcununal@live.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2591-9035>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-64, Ocak - January 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 17.09.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 17.12.2018

Sayfa-Pages : 47-69

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4038>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaead>

This article was checked by

 iThenticate®

TÜRKÇE ÜÇÜNCÜ TEKİL ŞAHİS İYELİK EKİNİN
VE PRONOMİNAL /N/ SESİNİN KÖKENİ ÜZERİNE
ON THE ORIGINS OF THE TURKIC 3SG POSSESSIVE SUFFIX
AND THE PRONOMINAL /N/

ORÇUN ÜNAL

Öz

Türkçenin en eski yazılı tanıklarından beri, üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin üzerine bir çekim veya türetme eki getirildiğinde bu iki ek arasında “pronominal n” adı verilen bir /n/ sesi ortaya çıkmaktadır. Türkçede benzer bir /n/ sesi, kişi ve işaret zamirlerinin çekimli şekillerinde de görülür. Yakın zamandaki araştırmalar, pronominal /n/ sesinin bazı örneklerde yalnız hâlde de görüldüğünü ortaya koymuştur. Bu çalışmanın amacı, bu bulgulara dayanarak üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin ve pronominal /n/ sesinin kökünü araştırmaktır. Öncelikle, Türkçe iyelik eklerinin kökeni sorgulanmış ve bu eklerin Proto-Türkçede ilgi durumu eki görevinde olan *(X)n ekini almış kişi zamirlerinin ekleşmesiyle oluştuğu ortaya konmuştur. Ardından, ikinci tekil şahıs iyelik ekinin tarihsel gelişiminde Yenisey dillerindeki iyelik ön eklerinin olası etkisi üzerinde durulmuştur. Pronominal /n/ sesinin üçüncü tekil şahıs iyelik ekine eklenmiş arkaik ilgi eki *(X)n olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı ek, Eski Türkçede isimler üzerinde araç durum ekine, iyelik ekleri üzerinde ise belirtme durumu ekine dönüşmüştür. Eski Türkçe +(n)X₁ ilgi ekinin yardımcı ünsüzü de aynı ekin kalıntısıdır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Proto-Türkçe, Proto-Yeniseyçe, iyelik eki, pronominal /n/, ilgi durumu

Abstract

Since the earliest written records of Turkic, when the 3sg possessive suffix is attached with an inflectional or derivational suffix, the so-called pronominal /n/ appears between these two suffixes. In Turkic, a similar /n/ sound is also observed in inflected forms of personal and demonstrative pronouns. The recent studies have shown that in few instances the pronominal /n/ also appears in the nominative case. The purpose of this study is to investigate the origins of the 3sg possessive suffix and the pronominal /n/ based on these findings. First of all, the origins of Turkic possessive suffixes has been questioned and it is revealed that these suffixes are formed through the suffixation of the personal pronouns attached with *(X)n, which had the function of a genitive in Proto-Turkic. Then, the possible influence of the possessive prefixes in the Yeniseian languages on the historical development of the 2sg possessive suffix is emphasized. It is concluded that the pronominal /n/ is the archaic genitive suffix *(X)n attached to the 3sg possessive suffix. The same suffix evolved to the instrumental suffix on nouns and to the accusative suffix on possessive suffixes in Old Turkic. The unstable consonant of the Old Turkic genitive suffix +(n)X₁ is a relic of the same suffix as well.

Key Words: Old Turkic, Proto-Turkic, Proto-Yeniseian, possessive suffix, pronominal /n/, genitive case

Giriş

Eski Türkçede 3. tekil şahıs iyelik eki yalın hâlde $+(s)I$ şeklindedir. Ancak bu ek ilgi durumu $+(n)X\eta$, yaklaşma durumu $+kA$, bulunma durumu $+dA$, ayrılma durumu $+dIn$, yönelme durumu $+gArU$, eşitlik durumu $+çA$, birliktelik durumu $+IXgU \sim +IUgUn$ eklerinden birini ve $+II$ bağlama ekini aldığımda $+(s)In+$ olarak görülür: $+(s)In+tA$, $+(s)In+tIn$, $+(s)In+X\eta^1$, $+(s)In\eta A$ ($<+(s)In+kA$), $+(s)In\eta ArU$ ($<+(s)In+gArU$), $+(s)In+çA$, $+(s)In+IUgUn$, $+(s)In+II^2$ (Erdal 2004: 182-186).

Bu durum, ekin üzerine yapım eki $+IXg$ geldiğinde de geçerlidir: *burhan kut+in+liğ* (Erdal 2004: 161-162). Eski Anadolu Türkçesinde $+sUz$ ekinde önce de pronominal /n/ ortaya çıkmaktadır: *küfr+in+süz*, *buyruğ+in+suz* (Üstüner 2001: 180-181).

Pronominal /n/ sesi yalnızca üç ekten önce görülmez: İyelik eklerinden sonra gelen belirtme durumu eki $+(X)n \sim +(I)n^3$, araç durumu eki $+(X)n \sim (I)n^4$ ve yön gösterme durumu eki $+rA$.

İyelik eklerinden sonra gelen $+(X)n \sim +(I)n$ belirtme durum ekini (Erdal 2004: 185-186) alan 3. tekil şahıs iyelik eki, beklenen $*+(s)In+In$ yerine $+sI+n$ şeklinde görülür. Bu durumda, 3. tekil şahıs iyelik ekine belirtme durumu eki $+(X)n \sim +(I)n$ eklendiğinde pronominal /n/ sesinin ortaya çıkmadığı ya da Kerimoğlu'nun (2007: 329) varsaydığı gibi $*+(s)In+In$ şeklinin haploloji sebebiyle $+sIn$ şeklini aldığı düşünülebilir. Yaygın görüş, pronominal /n/ sesinin ortaya çıkmadığı yönündedir.

Eski Türkçede, iyelik eki üzerine araç durumu eki geldiğinde de pronominal /n/ ortaya çıkmamaktadır: *yarlikançuçi könl+i+n* “merhametli gönlüyle”, *pr(a)tikabut körk+i+n* “pratyeka-buddha görünümüyle”, *kunçuyllarniñ esiz yavaz sakinç+i+n* “kadınların kötü düşüncesiyle” (Erdal 2004: 183). Fakat *[yaro]k täñri küç+in+in* “Işık tanrısının gücüyle” (Erdal 2004: 184) örneğinde pronominal /n/ sesinin varlığı açıkça görülmektedir.

Benzer şekilde, 3. tekil şahıs iyelik ekine yön gösterme durumu eki $+rA$ eklendiğinde pronominal /n/ sesi görülmez: EUyg. (AY.P1.00.13.r14) *baş+i+ra*, (AY.P2.04.v02) *uri+si+ya* (<http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/query.htm> Son Erişim Tarihi: 09.09.2018), EAT *yol+i+ra*, *gögs+i+rä*, *baş+i+ra*, *yüz+i+rä*, *göz+i+rä*, *bogaz+i+ra*, *karn+i+ra* (TS Ekler 241-242; Mansuroğlu 1988: 260). Ayrıca, Eski Türkçe *kesrä* edatının $*ke+si+rä$ şeklinden geldiği kabul edilirse bu örnekte de $+rA$ yön gösterme durumu ekinde önce pronominal /n/ sesinin gelmediği açıkça görülecektir.⁵

¹ Bu ek $+sI+nX\eta$ olarak da tahlil edilebilir ancak diğer biçimlere bakıldığında $+(s)In+X\eta$ tahlili daha muhtemel görünmektedir.

² Bazı örneklerde, $+II$ bağlama ekinde önce gelen 3. tekil şahıs iyelik eki, $+(s)I$ olarak tanımlanmıştır: *çaytı+lar+i+li* (Erdal 2004: 167). $+II$ bağlama ekinin Uçar'ın (2012: 136) önerdiği *il-i* etimolojisi doğru kabul edilirse $+n$, iyelik eki üzerine gelen belirtme ekidir. Ancak *il-* fiilinin geniş zaman ve ünlü zarf-fiil ünlüsü /i/ değil /ä/ dir. Bu durumda, *il-* fiiline eklenen ek yapım eki $-I$ (OTWF 340-344) olabilir.

³ Erdal (2004: 185-186), bu ekin en eski örneklerde dörtlü ünlü uyumuna girdiğini ($+Xn$) ve ekin ünlü üstfoneminin sonradan düzleştiğini ($+In$) belirtmektedir.

⁴ İyelik eklerinden sonra gelen belirtme durumu ekinde görüldüğü gibi, araç durumu ekinin ünlü üstfonemi /X/ düzleşerek /I/ olmuştur (Erdal 2004: 175-177).

⁵ Erdal (2004: 179n.), *kesrä* edatının $*ke+sin+rä$ şeklinden geldiğini iddia etse de bu pek mümkün görünmemektedir.

Bu sese “pronominal n” veya zamir n’si denilmesinin sebebi, Eski Türkçedeki bazı işaret ve kişi zamirlerinin durum ekleri aldıklarında benzer bir *+n+* ara elemanın ortaya çıkıyor olmasıdır. Bunun en belirgin örnekleri *bo* işaret zamirinin çekiminde görülmektedir: *bo*, *mu+ni*, *mun+ta*, *mun+tin*, *mun+ça* vb. (Erdal 2004: 199). Pronominal /n/ sesini hatırlatan bir *+nI+* ~ *+In+* ara eki, çoğul kişi zamirlerinde de görülmektedir: *biz+ni+dä* ~ *biz+in+tä*, *biz+ni+din*, *siz+in+tä* ~ *siz+ni+dä*, *siz+ni+din* vb. (Erdal 2004: 192).

1. ve 2. tekil ve çoğul şahıs iyelik eklerine durum ekleri geldiğinde pronominal /n/ ortaya çıkmamaktadır: (KT G 10) *sav+im+da*, (BK K 13) *kagan+iñ+da*, (HTs VII 1601) *tözün+ümüz+kä*, (KT GD) *oglan+iñiz+da* vb. Ancak Suci Yazıtındaki *mar+iñin+ça* “öğretmenim gibi”⁶ kelimesinde 1. şahıs iyelik eki *+(X)m* ile eşitlik eki *+çA* arasında *+in+* görülmektedir (Erdal 2004: 183). Bunun gibi istisnai örnekler sayılmazsa, pronominal /n/ sesinin (en azından ilk bakışta) *asimetrik* olarak sadece 3. şahıs iyelik ekinde görüldüğü söylenebilir.

Pronominal /n/ sesi yalnızca Genel Türkçede değil, Bulgar Türkçesinde de görülmektedir. Volga Bulgar Türkçesi *ax(i)r+in+te* “sonunda” ve *şiwne* (< *şiw+in+e*) “suyuna, nehrine”, *işne* (< *iş+in+e*) “içinde”, *baçne* (< *ba(l)ç+in+e*) “başında(?)” (Erdal 1993: 89, 94-96) sözcükleri bunun açık kanıtlarıdır. Diğer iyelik eklerindeki durum ise belirsizdir çünkü Volga Bulgar Türkçesinde maalesef yalnızca 3. tekil şahıs iyelik eki tanıklanmıştır (Erdal 1993: 89).

Çuvaş Türkçesinde ise durum biraz farklılık arz etmektedir. Pronominal /n/ sesi, Çuvaş Türkçesinde hem 2. tekil hem de 3. tekil şahıs iyelik ekinden sonra görülmektedir. Her iki iyelik ekinde de ilgi durumu, belirtme-yaklaşma durumu, bulunma durumu ve ayrılma durumu eklerinden önce pronominal /n/ ortaya çıkmaktadır (Aşmarin 1898: 141-147; Krueger 1961: 119-124).

Tablo 1. Çuvaş Türkçesi 2. ve 3. Tekil Şahıs İyelik Eklerinin Durum Ekleriyle Görünümü

	Çuvaşça 2. tekil şahıs iyelik eki	Çuvaşça 3. tekil şahıs iyelik eki
Yalın durum	+U (~ +A)	+ë/+i
İlgi durumu	+Un ~ +UnAn ~ +ëvën	+ën/+in
Belirtme-Yaklaşma durumu	+nA	+nA
Bulunma durumu	+UntA	+ëñçe/+inçe
Ayrılma durumu	+UntAn	+ëñçen/+inçen

Çuvaş Türkçesinde 2. tekil şahıs iyelik ekiyle durum ekleri arasında görülen /n/ sesi, 3. tekil şahıs iyelik ekine analogiyle ikincil olarak ortaya çıkmış olabileceği gibi, Genel

⁶ Sertkaya (2012: 442-444), bu okumaya karşı çıkmakta ve söz konusu kelimeyi Louis Bazin’e dayanarak *(a)m(i)r(i)m(i)n(ı)ña* (*amir+im+in+ça*) “hayatta olduğum zamanki gibi” okumayı ve anlamlandırmayı önermektedir. Sözcük bu şekilde okunsa bile, iyelik ekiyle durum eki arasında bir *+in+* olduğu gerçeği değişmez.

Türkçede kaybolmuş bir eskillik de olabilir. 2. tekil şahısta $+tA$ ve $+tAn$ olarak görülen bulunma ve ayrılma durumu eklerinin 3. tekil şahısta $+çe$ ve $+çen$ olarak görülmesi ayrıca dikkat çekicidir. Çuvaş Türkçesi $+U$ ekinin $*(X)g$ biçiminden, $+Un+$ ekinin ise $*(X)\eta+$ biçiminden geldiği öne sürülebilir. Ancak bu durumda $*(X)\eta+$ biçiminden sonra gelen $*+dA$ ve $*+dAn$ eklerinin $+rA$ ve $+rAn$ olarak görülmesi beklenir. Diğer yandan, Çuvaşça $\eta > n$ değişiminden sonra, bu ekin tekrar analiz edilip (İng. reanalysis) $+rA$ ve $+rAn$ ekleri yerine $+tA$ ve $+tAn$ eklerini almaya başlamış olması da mümkündür.

Aşmarin (1898: 147), daha basit ama bizce yetersiz bir açıklama önermektedir. Aşmarin'e göre, 2. tekil şahıs iyelik ekinin bulunma ve ayrılma durumları $+UntA$ ve $+UntAn$, belirtme-yaklaşma durumu $+nA$ ekine benzeşmeyle oluşmuştur. Ne var ki bu durumda 2. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme-yaklaşma durumundaki $/n/$ sesinin de 2. tekil şahıs iyelik ekindeki $/\eta/$ sesinden kaynaklandığını hatırlamak gerekir. Çuvaşça $+nA$ eki, Eski Türkçe $+(X)\eta A$ ($< *(X)\eta+kA$) (Erdal 2004: 184) ekinin doğrudan soydaşdır. Her hâlükârda, 2. tekil şahısta görülen bu $/n/$ sesini açıklamak güçtür ama analogi kökenli olması muhtemeldir.

Yukarıda verilen durumlar haricinde, 3. tekil şahıs iyelik ekinin yalın hâlde $+(s)In$ olarak görüldüğü örnekler tespit edilmiştir. Bu örnekler, çalışmamız için önemli bir temel oluşturmaktadır ve aşağıda bu örneklerle değinilmiştir.

2. $+(s)I(n+)$ Ekinin Zamir Kökeni Üzerine

$+(s)I(n+)$ ekinin kökeni üzerine en inandırıcı görüş, bu ekin $*i(n+)$ ve $*si(n+)$ olmak üzere iki farklı 3. tekil şahıs zamirinden geldiği yönündedir (Erdal 2004: 207, Erdal 2006: 135).⁷ $*i(n+)$ zamiri, Eski Türkçede *ınaru* “oraya, öteye”, *işaru* “oraya, öteye”, *intin* ~ *indin* “öteki, o tarafta”, *inça* “böyle, öyle”, *inçip* “böyle, böylece”⁸ kelimelerinde, $*si(n+)$ zamiriyse *sişar* “taraf, iki taraftan biri”, *sişaru* “yönünde, tarafına” (EDPT 840-841) kelimelerinde ekli bir şekilde bulunmaktadır.⁹ Bu iki zamir, tamamlayıcı dağılımla (İng. complementary distribution)¹⁰ ekleserek önce $+(s)i(n+)$, sonra ünlü uyumuna girerek $+(s)I(n+)$ şeklini almıştır. $*i(n+)$ zamiri Proto-Moğolca için tasarlanmakla birlikte (Janhunen 2003: 18) Mançucada *i* olarak korunmuştur (Gorelova 2002: 214-216).¹¹

⁷ Ramstedt (1906: 19-20), Kotwicz (1936: 26), Ramstedt (1952: 69), Pritsak (1957: 140-143) ve Tekin (1980: 136), 3. tekil şahıs iyelik ekinin Ana Altayca $*i(n)$ zamirinden geldiğini kabul etmiş, $/s/$ sesinin “çok eski dönemde” Türkçede var olan $+s$ çokluk ya da topluluk ekinden geliştiğini ileri sürmüştür.

⁸ Bu şekillerden bazılarının *inça*, *inçip* gibi ön ünlü varyantları da vardır. Doerfer (1976: 11), *inça* ve *inçip* kelimelerinin $*inç-$ ‘öyle yapmak’ fiilinin zarf-fiilleri olduğunu düşünmektedir.

⁹ Menges (1995: 114), $+sI(n+)$ ekinin çok eski bir işaret zamirinin ön sesi olabileceğini tahmin etmiş ama *sişar* ve *sişaru* kelimeleriyle bağlantısını göremeden Ural dillerinde yaşayan 3. kişi zamirine (Fince *hen* $< *sen$ “o”) gönderme yapmıştır.

¹⁰ Ünlüyle biten isimlerden sonra $*si$, ünsüzle biten isimlerden sonra $*i$ gelmiştir.

¹¹ Tekin (1980), Ana Altayca kişi zamirlerini $*bi(n)$, $*si(n)$ ve $*i(n)$ olarak tasarlamaktadır. Hâlbuki Moğolca zamirlerin ilgi durumlarının *minu*, *çinu*, *inu* ve çoğul şahıs zamirlerinin (*ba*, *ta*, *anu*) kalın ünlü olması, ana şekillerin $*bi$, $*ti$ ve $*i$ olması gerektiğini göstermektedir. Eski Türkçe *ınaru*, *işaru*, *intin* ~ *indin*, *inça*, *inçip* şekilleri, zamirin art ünlü $*i(n+)$ olduğuna verilebilecek diğer kanıtlardır. Ön ünlü *inça*, *inçip* varyantları, $/ç/$ sesinin etkisiyle incelmış ikincil şekillerdir.

Ancak $+(s)I(n+)$ iyelik ekinin Göktürkçede $+(s)i(n+)$ ¹² ve Çuvaş Türkçesinde $+i / +\check{e} / +v\check{e} / +y\check{e} / +\check{a}\check{s}\check{e}$ ¹³ ($< +i / +s\check{i}$) (Yılmaz 2002: 23-29) olarak yalnızca ince sıradan ünlülerle görülmesi, bu ekin $*i(n+)$ ve $*s\check{i}(n+)$ şeklindeki art ünlülü zamirlerle ilişkilendirilmesini güçleştirmektedir. Eski Uygurcada görülen $tözünlär+in+lugun$ biçimi, $+(s)I(n+)$ ekinin daha eski hâlinin $*+(s)\check{i}(n+)$ olabileceğini gözler önüne sermektedir (Erdal 2004: 162). Bu durumda, ön ünlülü varyant ikincil olmalıdır.

Ekin başındaki /s/ sesi için iki farklı zamir kökünden geldiği iddiasının dışında verilebilecek bir açıklama da, ekin $*H > s$ değişimiyle $*Hi(n+)$ biçimindeki tek bir şahıs zamirinden geliştiğidir. $*H$ sesi, ünsüz bir sestem sonra erirken, bir ünlüyle /I/ arasında s sesine değişmiştir: $C+*Hi > C+I$; $V+*Hi > V+sI$. Türkçe $*Hi(n+)$ zamirine benzer olarak, Tömörtogoo (2008: 208-210) Eski Moğolca 3. tekil şahıs zamirini Dongxiang (Santa) Moğolcası *he* zamirine istinaden $*(h)in$ ¹⁴ olarak tasarlamaktadır. Her ne kadar h sesinin ikincil olduğunu iddia etmiş olsa da bizimkine benzer bir açıklama önerisini Ramstedt (1952: 69) de yapmıştır. Ramstedt'e göre, ünlüyle biten kelimelere eklenen $+i$ iyelik ekinin önünde iki ünlü arasındaki boşluğu dolduran, anorganik bir h sesi ortaya çıkmış, bu ses sonradan s ünsüzüne dönüşmüştür.

Tasarımızdaki sorun, Türkçe $*H$ sesinin fonolojik konumudur. Bu ses, Proto-Türkçe $*p-$ sesinden gelişen kelime başı $h-$ sesinden kesinlikle ayrı tutulmalıdır. Bu sebepten ötürü, bu farazi sesi $*H$ olarak göstermeyi uygun gördük. Bu $*H$ ünsüzü, Károly'un (2009: 351) Eski Türkçede $-Xn$ ve $-X\check{s}$ gibi eklerde görülen baskın (dominant) ünlüyü açıklamak için varsaydığı farazi ünsüzle aynı olabilir: $*-V-CXn > -\check{X}n$; $*-V-CX\check{s} > -\check{X}\check{s} = *-V-HXn > -\check{X}n$; $*-V-HX\check{s} > -\check{X}\check{s}$. Somutlaştırmak gerekirse, $*uza-HXn > *uzHXn > *uzHun > *uzün$ "uzun" ve $*ula-HX\check{s} > *ulHX\check{s} > *ulHu\check{s} > *ulüş$ "şehir, konfederasyon" örnekleri verilebilir.¹⁵ İşte aynı $*/H/ [x]$ sesi,¹⁶ /i/ veya ondan gelişen /i/ ünlüsü önünde /s/ sesine değişmiş olabilir.¹⁷

Bunların ötesinde, ekin ünlüyle biten sözcüklere eklenen $+sI(n+)$ şeklinin Proto-Türkçede var olup olmadığı ayrı bir sorudur. Her ne kadar Eski Türkçede ve Çuvaşçada $+sI(n+)$ şeklinin devamı olan ekler mevcutsa da bu ekin Volga Bulgar Türkçesindeki varlığı şüphelidir: Volga Bulgar yazıtlarında sıklıkla geçen *belü i* "mezarı" sözcüğü $*bälgü+i$ şeklinden geliyorsa $+sI(n+)$ biçiminin Bulgar Türkçesinde sonradan,

¹² Aksi örnekler de mevcuttur: (KT GB) *altunin* (Tekin 2003: 104), (BK D 40) *suvişaru* (Erdal 2004: 162).

¹³ Çuvaşçada kullanım alanı sınırlı olan bu ek, yalnızca akrabalık bildiren kelimelerde, sayı adlarında ve miktar bildiren bazı sözcüklerde kullanılmaktadır.

¹⁴ Nugteren (2011: 372) ise aynı zamiri $*i$ "o" olarak tasarlamaktadır.

¹⁵ Oğuz Türkçesinde de /g/ erimesi sonucunda benzer görünüşler ortaya çıkmıştır: ET **sarig+ar-* > ET *sargar-* "sarmak" (EDPT 849) > STT *sarar-* "sarmak". STT *sarar-* fiili, kökü *sari* (< ET *sariğ*) ile karşılaştırılınca, ünlüsü baskın bir $+Ar-$ ekinin türeviymiş gibi görünmektedir.

¹⁶ PT $*/H/$ sesi, ayrıca, Moğolcada $k-$ ile başlayan Türkçe alıntıları (Mo. *kedergen* "deri tabaklamada kullanılan tahta alet" // T. *ädruk* "deri tabaklamada kullanılan tahta alet"), bazı Eski Türkçe fiil ve isim ortak köklerini (ET *kari-* "yaşlanmak" // ET *kari* "yaşlı" < $*kariH$), bazı zetasız görünüşlerini (ET *kör-* "görmek" // ET *köz* "göz" < $*körHV$), Proto-Türkçe 2. tekil şahıs emir kipi ve ünlü zarf-fiili çekimi arasındaki farkı (PT **alī* "al!" // PT **alīH* "alarak") açıklamaya yarayacak bir sestir. Janhunen (2016: 192-193) $*x$ olarak gösterdiği ve gırtlaksı olduğunu iddia ettiği benzer bir sesi Türkçe uzun ünlüleri açıklamak için kullanmaktadır: $*tixaş > *tiāş > GT tāş$ "taş", Çuv. *çul* "taş".

¹⁷ $*xi-/xī-$ > $si-$ değişimi, Tunguz dil ailesinden Nanay, Ulça ve Orok dillerinde görülen düzenli, tarih öncesi bir ses değişimidir (Benzing 1956: 989-991).

muhtemelen Genel Türkçenin etkisiyle geliştiği kabul edilebilir. Ancak *belü i* sözcüğü, Tekin'in (1988: 30, 37) iddia ettiği gibi **beliw i < *bälīg+i* (krş. EKS *beleg*, Mac. *bélyeg*) şeklinden geliyorsa aksi de mümkündür.

Erdal (1993: 90), Volga Bulgar Türkçesindeki iyelik eklerini tartıştıktan sonra şöyle yazmaktadır: “Jedenfalls ist klar, daß die komplementäre Distribution von *+i* nach Vokal gegen *+si* nach Konsonant, wie wir sie aus dem Gemeintürkischen kennen, nicht vorliegt.” Buna göre Erdal (1993: 90-91); *+i* ve *+si* eklerinin iki farklı morfem, kökünde de iki farklı zamir olduğunu belirtmektedir. Bu iki ek, Genel Türkçede tamamlayıcı dağılıma girerek ünsüzle biten isimlerden sonra *+i*, ünlüyle biten isimlerden sonra *+si* olarak gelirken, Volga Bulgar Türkçesinde bu iki ek tamamlayıcı dağılıma girmemiş, *+i* eki hem ünlüyle hem ünsüzle biten isimlere eklenmiştir. İşte tam olarak bu durum, Proto-Türkçede de ünlüyle başlayan tek bir iyelik ekinin olduğunu düşündürmektedir. Genel Türkçedeki *+sI(n+)* eki muhtemelen bir yeniliktir.

Vovin (2011: 258-263), 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerinin kökenini de ilgili şahıs zamirlerinde görmekte ve gelişimlerini şöyle göstermektedir: **+(X)+män¹⁸ > *+(X)+mn > *+(X)m; *+(X)+sän > *+(X)+sn > *+(X)ŋ*. 2. tekil şahıs iyelik ekinin gelişimiyle ilgili benzer bir fikri Vovin'den çok önce Ramstedt (1952: 72) ortaya atmıştır. Ramstedt'e göre bu ek, ikinci tekil şahıs zamininin ekleşmesi ve sonrasındaki **+sän > *+sn > *+hn > +ŋ* değişimleriyle ortaya çıkmıştır. 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerinin kökenine aşağıda tekrar değinilmiş, kendi görüşümüz de belirtilmiştir.

3. Daha Önceki Araştırmacıların Pronominal /n/ Sesinin Kökeni Üzerine Düşünceleri

Poppe (1965: 191, 194) ve Tekin (1980: 134-135), pronominal /n/ sesinin 3. tekil şahıs iyelik ekinin kökeni olan **i(n)+¹⁹* zamirinden geldiğini ileri sürmektedir. Bu zaminin yalın hâli **i* iken eğik (oblique) hâli **in+*'dir.

Gemalmaz'a (1996: 166-167) göre, pronominal /n/ sesinin “teklik ve/vy çokluk 3. şahıs ekleşerek temsil etmiş olan, tarihin karanlık devirlerinde işaretli olduğunu düşündürebilecek bir iyelik sıfatının (...), yani ‘.../A ait olan’ anlamındaki bir sıfat fiilin (= participe) kalıntısı olması kuvvetle muhtemeldir”.

Choi (1991: 193-194), Tekin'in **in* olarak tasarladığı 3. kişi zamininin “Ana Altayca 3. kişi zamiri **i* ve iyelik zamiri **n*” olmak üzere iki morfemden oluştuğunu iddia etmektedir.

Alyılmaz (1999), ‘pronominal n’ sesinin “arkaik 3. şahıs iyelik eki /+n/” olduğunu ileri sürmektedir.

Başdaş'a (2009: 638) göre, pronominal /n/ sesinin “üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bir parçası olduğu açıktır”.

Sultanzade (2014: 98-103) ise, pronominal /n/ sesini diğer araştırmacılardan farklı olarak morfolojik değil, fonetik bir kökene dayandırmaktadır. Sultanzade'ye göre, 3. tekil şahıs iyelik ekinin kökeni olan **i* zamiri Proto-Türkçede nazal bir ünlüdür ve [ɪ] olarak

¹⁸ Vovin, PPT **m-* > PT **b-* gibi farazi bir değişimden yola çıkarak 1. tekil şahıs zamininin en eski şeklini **män* olarak tasarlamaktadır.

¹⁹ Poppe, Tekin ve diğerleri, 3. kişi zaminini ince ünlülü yani **in* olarak tasarlamaktadır.

telaffuz edilmiştir. Bu ünlünün üzerine hâl ekleri geldiğinde, “nazallıktan dolayı aralarında sanki bir *n* sesi varmış gibi algılanmış ve bu, zamanla dilde sabitlenmiştir”.

Bizce, bu açıklamalardan en güçlüsü Poppe ve Tekin’inkidir. Yalın hâli **i* olan 3. tekil şahıs zamirinin eğik hâli **in+* ise, aynı şekilde yalın hâli **si* olan diğer zamirin eğik hâli **sin+* olmalıdır. Bu iki zamirin ekleşmesiyle oluşmuş *+(s)I* eki de bir ek aldığına *+(s)In+* şeklini almaktadır.

Bu açıklama, 3. tekil şahıs iyelik ekinin yalın hâlde *+(s)In* olarak görüldüğü aşağıdaki örnekler göz önüne alınmazsa, pronominal /n/ sesinin kökenine dair en iyi açıklamadır. Ancak Göktürkçe, Karahanlı Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde bulunan bazı arkaik örnekler, *+(s)I(n+)* iyelik ekinin yalın hâlde bile *+sIn* şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir.

a) Göktürkçe:

Tavgaç bodunka bağlık urı ogl+in kul boldi, eşilik kız ogl+in küy boldi (KT D 7)
 “Çin halkına (Türk halkının) bey olacak erkek evladı köle oldu, hanım olacak kız evladı cariye oldu.”²⁰

b) Karahanlı Türkçesi:

Kimiy ülgı bolsa bodunka uzun / Silig bolgu kıl+in kilinç+in söz+ün (KB C 22-9)
 “Kimin eli halka uzun olursa / (Onun) Yaradılışı, eylemleri, sözü temiz olmalıdır.”

c) Batı Türkçesi:

Ve Mūsāyī karındaşuñ ve İśāyī resul+ün muştıcı+sīn kildi (BH 2:42-B,4)
 “Ve Musa’yı (senin) kardeşin ve İsa’yı resulü (ve) müjdecisi yaptı.”
‘Aliyi resul+ün pehlivān+in kildi (BH 2:42-B,10)
 “Ali’yi resulü (ve) pehlivanı yaptı.”
Bana sānsüz cihān mülk+in gārākmāz / Cihān nolur ki cān ilkin gerekmez (Yuz. Şems. 46-2)
 “Bana sensiz dünya malı gerekmez / Dünya nedir ki öncelikle can gerekmez.”
Bu güli ādem nihād+in sandı ol / Gül içinden hazret’e istedi yol (Ğarīb-nāme 3291)
 “O, bu gülü insan tabiatı(nda) sandı / Gül içinden Hazrete yol istedi.”

Yukarıdaki *istisnai* örneklerin hepsinde ve benzerlerinde,²¹ iyelik eki almış olan kelimeler çoğunlukla cümlelerin öznesi durumunda ve her zaman yalın hâlededir. Bu örneklerden yola çıkarak 3. tekil şahıs iyelik ekinin esas şeklinin **+(s)In* olduğu ve yalın hâlde ikincil olarak *+(s)I* şeklini aldığı iddia edilebilir. Yalın hâlde *+(s)I* şekline kısalan **+(s)In* eki, üzerine bir ek geldiğinde esas şekline geri dönmektedir. Poppe ve Tekin’in açıklamasına göre, Mançucada *i* olarak korunan **i* zamirinin yalın hâlde neden *in* olarak görüldüğü açıklanamaz. Bu durumda **i* zamirine eklenen **+n* ekinin ne olduğunu açıklamak gereklidir.

²⁰ Bu cümlelerin farklı okuma ve anlamlandırma denemeleri için Berta’ya (2004: 143-144) bakılabilir.

²¹ Burada yer verilmeyen diğer örnekler için Gülsevin’e (1990) bakılabilir.

4. Moğolca ve Tunguzca İyelik Eklerinin Kökeni Üzerine

Orta Moğolca ve Klasik Moğolcada iyelik ekleri yoktur. Moğolca iyelik enklitikleri, daha geç dönemde, kişi zamirlerinin ilgi durumu eki almış şekillerinin, diğer bir deyişle iyelik zamirlerinin enklitikleşmesi ya da ekleşmesiyle oluşmuştur. Halha Moğolcasındaki iyelik enklitikleri 1. tekil şahısta *miny* [min’], 2. tekil şahısta *çiny* [çin’], 1. çoğul şahısta *maany* [man’ ~ mǎn’], 2. çoğul şahısta *tany* [tan’ ~ tǎn’], 3. tekil ve çoğul şahıslarda *ny* [n’] (Janhunen 2012: 137-139) şeklindedir. Bu enklitikler, sırasıyla, Genel Moğolca **mini* “benim”, **çini* “senin”, **mani* “bizim”, **tani* “sizin”, **ini* “onun, onların” iyelik zamirlerinden gelişmiştir (Janhunen 2003: 18). Bu iyelik zamirleri de Orta Moğolcadaki *minu* “benim”, *çinu* “senin”, *manu* “bizim”, *tanu* “sizin”, *inu* “onun” (Rybatzki 2003: 71) şekillerinden gelmektedir.

Tunguzcada ise, iyelik eklerinin gelişimi biraz daha farklıdır. Proto-Tunguzca iyelik ekleri Benzing (1956: 1059) tarafından sırasıyla **+bi*, **+si*, **+ni*, **+bü*, **+sü*, **+ti* olarak tasarlanmıştır. Ancak bu şekiller Evenki dilinde *+wun*, *+sun*, *+tin* (Bulatova-Grenoble 1999: 13) ve Even (Lamut) dilinde *+(w)un*, *+san*, *+tan* (Malchukov 1995: 9) olarak görülen çoğul iyelik eklerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Janhunen (2013: 218) bu durumu göz önüne alarak 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerini **+bi*, **+si*, 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik eklerini **+bö-n-*, **+sö-n-* olarak tasarlamaktadır. Tunguzca 1., 2. ve 3. tekil şahıs iyelik ekleri, Proto-Tunguzca **bi* “ben”, **si* “sen”, **ni* “o” şahıs zamirlerinden²² gelirken 1., 2. ve 3. çoğul şahıs iyelik ekleri doğrudan Proto-Tunguzca **bö* “biz”, **sö* “siz” ve **ti* “onlar” şahıs zamirlerinden değil, onların ilgi eki almış şekillerinden gelmektedir: **bö+n* “bizim”, **sö+n* “sizin” ve **ti+n* “onların”.²³ Aynı şekilde, Solon ve Negidal dillerinde görülen 3. tekil şahıs iyelik ekleri *+nini* ve *+nin* de (Benzing 1956: 1059; Tsumagari 2009: 5), 3. tekil şahıs zamiri **ni*’nin ilgi eki almış şekilden gelmektedir.

1., 2. ve 3. tekil şahıs iyelik eklerinin gelişimi ikincil olmalıdır çünkü Even, Negidal ve Orok dillerindeki 1. ve 2. tekil şahıs iyelik zamirleri **bi+n* ve **si+n* şekillerinden gelmektedir: Even dilinde 1. ve 2. tekil şahıs iyelik zamirleri *min* (< **bin*) “benim” ve *hin* (< **sin*) “senin” şeklindedir (Malchukov 1995: 12). Orok ve Negidal dilinde aynı iyelik zamirleri *min* ve *sin* şeklindedir (Petrova 1967: 38; Tsintsius 1982: 22).

Zakir (1999: 82), Orok *min* iyelik zamirinin *bi* “ben” zamiri ve ilgi durumu eki **+n*’den meydana geldiğini belirtmektedir. Zakir’e (1999: 82) göre, iyelik zamirlerinde görülen **+n* eki Tunguz dillerindeki ilgi durumu ekinin bir kalıntısıdır. Biz de bu görüşe katılıyoruz.

Sonuç olarak, Moğolcadaki bütün iyelik ekleri ilgi eki almış kişi zamirlerinden gelirken Tunguzcada sadece çoğul şahıs iyelik ekleri ilgi eki almış kişi zamirlerinden

²² Benzing (1956: 1059), Proto-Tunguzca 1., 2. ve 3. tekil şahıs zamirlerini kısa ünlü (**bi*, **si*, **ni*) göstermektedir. Janhunen (2013: 218) ise 3. tekil şahıs zamirini **i* olarak tasarlamaktadır. Ancak bu zamirler, Evenki dilinde (*bī*, *sī*, *nuŋan*) (Bulatova-Grenoble 1999: 21) ve Even dilinde (*bii*, *hii*, *noŋan*) (Malchukov 1995: 12-13) uzun ünlüdür.

²³ Benzing (1956: 1059), 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik zamirlerini Mançuca *meni* “bizim” ve *suweni* “sizin” şekillerinden yola çıkarak **müni* ve **süäni* olarak tasarlamıştır. Ancak Mançucada görülen bu ve diğer şekillerin (*mini* “benim”, *sini* “senin”, *ini* “onun”, *çeni* “onların”) Proto-Moğolca **mini*, **çini*, **mani*, **tani*, **ini* şekillerinden etkilendiği açıktır. Biz, Even, Orok ve Negidal dillerinde görülen *min*, *sin/hin*, *mun*, *sun/hun* iyelik zamirleri (Benzing 1956: 1057; Petrova 1967: 38; Tsintsius 1982: 22; Malchukov 1995: 12) dolayısıyla Proto-Tunguzca şekillerini **böñ*, **sön* ve **tin* olarak tasarladık.

türemiştir. Tunguzcada, tekil şahıs kişi zamirlerinin yalın hâlleriyle iyelik ekine dönüşmesi ise ilginç bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada muhtemelen ikincil bir durum söz konusudur.

5. Pronominal /n/ Sesinin Kökeni Üzerine

Biz, 3. tekil şahıs iyelik ekinde görülen /n/ sesinin *i ve *si zamirlerine eklenen arkaik ilgi durumu eki +n olduğu kanaatindeyiz. Örnek vermek gerekirse, Proto-Türkçe *patā i söz öbeğinin anlamı “at o” olurdu. Ancak *patā i+n öbeğinin anlamı “at onun” (= “onun atı”) olmalıdır. Buradaki *in iyelik zamirinin, yapı bakımından Moğolca in+u “onun” veya Tunguzca bö+n “bizim” iyelik zamirlerinden hiçbir farkı yoktur.

Göktürkçe, Karahanlı Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde yalın hâlde pronominal /n/ sesiyle +(s)In şeklinde görülen 3. tekil şahıs iyelik eki, *in “onun” ve *sin “onun” iyelik zamirlerinin tam şeklidir. Bu zamirler ekledikten sonra, yalın hâlde son seste kalan /n/ sesi ya fonetik ya da analogik sebeplerle düşmüştür.

Proto-Türkçede iyelik grubuna durum eki geldiğinde, bu ek doğrudan isme eklenmiş olmalıdır: *pābādā in “evde onun” = “onun evinde”.²⁴ Zamirler, büyük ihtimalle önce yalın hâlde ekleşmiş ve bu ekleşmeden sonra durum ekleri bu zamirlerin üstüne eklenmiştir: *pābā in “(onun) evi” > *pābin “(onun) evinde” → (bulunma durumu) *pābin+dā “(onun) evinde” > ET āvindā.

Tanıklanan bütün tarihi ve çağdaş Türk dillerinde, iyelik eklerinin durum eklerinden önce gelmesi (kök + çokluk eki + iyelik ekleri + durum ekleri), iyelik eklerinin eskiliğinin bir kanıtıdır.

İyelik eklerinin daha yeni olduğu ve muhtemelen Türkçenin etkisi altında geliştiği Moğolca ve Tunguzcada ise sıralama kök + çokluk eki + durum ekleri + iyelik ekleri olarak görülür. Örnek olarak, Buryat Moğolcasında iyelik ekleri durum eklerini takip eder: morin+do+şni “(senin) atına”. Arkaik Moğol dillerinden biri olan Dagur Moğolcasında da sıra aynıdır: biteg+sul+d+şiny “(senin) kitaplarına”.

Evenki oronmān ve Nanai orombani “onun Ren geyiğini” kelimeleri, Proto-Tunguzca *oron+bā+ni şeklinden gelmektedir ve oron ismine önce +bA belirtme eki, sonra +ni iyelik eki gelmiştir (Benzing 1956: 1058).

Türkçe gibi iyelik eklerine sahip olan Ural dillerinde ise durum karmaşık ve değişkendir. Kök + iyelik ekleri + durum ekleri sırasının görüldüğü diller (Fince, Lapça, Mordvince, Samoyedce) olduğu gibi, kök + durum ekleri + iyelik ekleri sırasının görüldüğü diller de (Ugor dilleri) vardır (Raun 1988: 560-561; Comrie 1988: 464; Abandolo 1998: 22). Bu yüzden araştırmacılar hangi sıranın daha eski olduğuna karar verememektedir. Ancak Raun (1988: 561), en eski zarf ve edatlara dayanarak, Proto-Uralca için durum ekleri + iyelik ekleri sırasının daha muhtemel olduğunu savunmaktadır.

İyelik eklerinin en eski örneklerini sunan Hurrice de, tıpkı Türkçe gibi, iyelik ekleri durum eklerinden önce gelmektedir: tiš(a)=iff=aš=a “yüreğimizde” (Wegner 2007: 60-75). Hurrice sözcükteki sıra, T. yürāk+im+iz+dā sözcüğündeki sıraya bire bir koşutluk

²⁴ Orta Moğolcada da durum aynıdır. Moğolların Gizli Tarihi’nde, isim hâl ekleri iyelik zamirinden önceki isme eklenmektedir: (133, 14a) qorqan-aça inu “onların istihkâmından”; (137, 22a) bosoqa-yin çinu “senin eşiğinin”; bosoqa-daça çinu “senin eşiğinden”; (174, 16a) kö’ün-ü minu “benim oğlumun”; (255, 31b) uruq-tur minu “benim soyuma”.

göstermektedir. Hurriceyle akraba olduğu kabul edilen Urartucada da sıra aynıdır: *e-ba-ni-ú-ka-né* “ülkemden”, *e-ú-ri-i-e* “efendisine” (Wilhelm 2008: 112).

6. Türkçe İyelik Eklerinin Kökeni İçin Bir Öneri

Bu bağlamda, Vovin’in (2011) Türkçe iyelik eklerinin kökeniyle ilgili yaptığı isabetli açıklamalar tekrar gözden geçirilebilir. 1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekleri, 1. ve 2. tekil şahıs zamirleri PPT **bā* (veya **mā*) ve **sā*’nin ilgi durumu eki almış **bi+n* ve **si+n* biçimlerinden gelişmiş olmalıdır: **-V̄+bin* > **-V̄+bn* > **-V̄mn* > *+(X)m* ve **-V̄+sin* > **-V̄+sn* > **+V̄sn* > *+(X)ŋ*. 1. tekil şahıstaki /bin/ > /bn/ > /mn/ > /m/ değişimi, kabul edilebilir ve örneklendirilebilir bir değişimdir.²⁵ Ancak Vovin’in (2011: 259-263) 2. tekil şahıs iyelik için önerdiği /sn/ > /ŋ/ değişimiyle ilgili olarak verdiği örnekler kısmen ikna edici olsa da başka bir açıklama da mümkündür. Georg (2001: 91), Georg (2008: 154, 157, 164) ve Vovin’in (2011) iddia ettiği gibi Yenisey dilleriyle Türkçe arasında proto-diller seviyesinde çok eski bir etkileşim mevcutsa²⁶ 2. tekil şahıs iyelik eki **+s(i)n*, Yenisey dillerindeki 2. tekil şahıs iyelik zamiri **ug(ə)*²⁷ veya ön eki **k-* (> Ketçe *ūk ~ uk ~ uŋə / k-*

²⁵ Örnek olarak, Kalmuk Moğolcası 1. tekil şahıs iyelik eki *+m* de **+mn* (< **mini*) şeklinden değişmiştir (Bläsing 2003: 239-240).

²⁶ Bu etkileşimin en bariz kanıtları Proto-Yeniseycedeki Türkçe kökenli sözcüklerdir. Stachowski (1996: 103) yeni bir alıntı gibi göstermesine rağmen, **λus / *λut* “100” (Werner 2005a: 201), **λus* “100” (Werner 2005b: 219) ya da **jus* “100” (Starostin-Ruhlen 1994: 80) şeklinde tasarlanan Proto-Yeniseyce sayı adı T. **dūz* “100” (KhM 311) biçiminden çok eski bir alıntı olabilir. Diğer muhtemel alıntılar ise şöyle sıralanabilir:

- PY **op* “içmek” (Werner 2002/II: 44; Werner 2006: 17) : T. **ōpā-* “yutuvermek, içmek” > GT *ōp-* (krş. Mo. *uyu-* “içmek, emmek”, Mo. *oyoçi-* “yudum yudum içmek”) (EDPT 4; VEWT 363).
- PY **iŋr* “şarkı; şarkı söylemek” (Stachowski 1997: 233; Timonina 2004: 137-138) veya **iŋ / *iŋ* “şarkı; şarkı söylemek” (Werner 2002/I: 389) : T. **iŋ(V)* “şarkı, ezgi” > GT *ir ~ yir* (krş. Mo. *irayu*) (EDPT 192; VEWT 166a, 201b).
- PY **iŋn* “iğne” (Starostin-Ruhlen 1994: 83) : T. *ignā ~ iynā* “iğne” (EDPT 110; VEWT 169; Leksika 106).
- PY **tiŋs* “taş” (Werner 2002/II: 312; Werner 2006: 21) veya **čiŋs* “taş” (Starostin-Ruhlen 1994: 83) : T. **tiāšā* “taş” > GT *tāš*, Çuv. *çul* (krş. Mo. *çilayun* “taş”) (EDPT 557; VEWT 466).
- PY **bul* “ayak” (Werner 2002/I: 153; Werner 2006: 18) : T. **bul+iŋ* “but, bacak, ayak” > GT *būi* (krş. Mo. **bultī+iŋ* > Mo. *bulçing* “baldir”) (EDPT 297; VEWT 90).
- PY **pəŋ* “ağ” (Starostin-Ruhlen 1994: 83) veya **pəŋəŋ* “balıkçı ağı” (Werner 2002/I: 341) : T. **paŋ(ā) ~ *pag(ā)* “ağ” > T. *ag* (krş. PTg. **aŋ(g)a* “ağ”) (VEWT 7; Leksika 418-419).
- PY **ete* “keskin” (Starostin-Ruhlen 1994: 85) veya **eŋə* “keskin, sivri” (Werner 2002/I: 273) : T. *yiti ~ yitiŋ* “keskin” (EDPT 889; VEWT 204).
- PY **kalp* “kaşık” (Starostin-Ruhlen 1994: 87; Werner 2002/II: 383) : T. **kalpukā* “kaşık” > GT *kaşuk* (krş. Mo. *kalbuga*) (EDPT 671; VEWT 241; Stachowski 1996: 96-97).
- PY **qaŋ* “dik kıyı, dağ” (Werner 2002/II: 78-79; Werner 2006: 128) veya **qāŋ* “ormanlı dağ” (Starostin-Ruhlen 1994: 82) : T. *kaya* “kaya, dağ” (EDPT 674-675; VEWT 221; Leksika 96).
- PY **gəte* “kış” (Starostin-Ruhlen 1994: 91) veya **kəta* “kış” (Werner 2002/I: 475; Werner 2006: 126) : T. **kiŋā* veya **giŋā* (?) > GT *kış* “kış” (Tkm. *giŋ*), Çuv. *xəl* “kış” (EDPT 670; VEWT 268; Leksika 75-76).
- PY **hitə / *itə* “et; balık” (Werner 2002/I: 396; Werner 2006: 141) : GT *ət* “et” (Hlç. *üt*), Çuv. *üt* “et, ten, beden” (EDPT 33; VEWT 52; Leksika 455; KhM 293).

Diğer muhtemel alıntılar için Stachowski (1996, 1997) ve Timonina’ya (2004) bakılabilir. Alıntılamanın ters yönde de işlediğinin kanıtı PY **tiŋgVr-* “yüksek” → T. *tāŋri ~ taŋri* “gök(yüzü)” sözcüğüdür (Georg 2001).

²⁷ Werner (2006: 21), Proto-Yeniseyce 2. tekil şahıs zamirini **ug(ə)* “sen” olarak tasarlamaktadır. Georg (2007: 163-164), Ketçe 2. tekil şahıs zamiri *ūk(k)* ile 2. tekil şahıs iyelik zamiri *ūk*’un şeklen aynı olduğunu belirtmektedir. Bu tespit tarihî açıdan da doğrudur, Proto-Yeniseyce 2. tekil şahıs iyelik zamiri de **ug(ə)* “senin” olarak tasarlanabilir. Nitekim Kotça *au* “senin” iyelik zamiri de rahatlıkla **ug(ə)* biçimine geri götürülebilir: PY

, Yuğca *uk* ~ *uġi* / *k-*, Kotça *au* / **u-*) (Verner 1990: 73-74, 96-97; Werner 1997_a: 84-85; Werner 1997_b: 65-67, 73; Werner 2005_b: 27, 67-68; Georg 2007: 119-120, 163-166) ile benzeşerek **+k(i)n* veya **+g(i)n* biçimini almış olabilir. T. **+k(i)n* veya **+g(i)n* biçimi de **+Vkn*²⁸ veya **+Vgn* üzerinden Eski Türkçe *+(X)ŋ* ekine dönüşmüştür. Bu benzeşmede, Yenisey dillerinde 1. tekil şahıs iyelik zamirinin *ab* ve iyelik ön ekinin *b-* (> Ketçe *āb* ~ *ab* ~ *ap* ~ *abə* / *b-*, Yuğca *ap* ~ *ab* ~ *abi* / *b-* ~ *p-*, Kotça *aiŋ* / **ŋ-*, Arin **abe* / *b'-* ~ *b-* ~ *be-*) (Verner 1990: 73-74, 96-97; Starostin-Ruhlen 1994: 82; Werner 1997_a: 84-85; Werner 1997_b: 65-67, 73; Werner 2005_b: 27, 67-68, 151; Georg 2007: 119-120, 163-166) olarak görülmesinin ve Türkçe **+b(i)n* ekine benzemesinin etkisi büyük olmalıdır. Kotça 3. tekil şahıs **ā-* ~ **ā²-* (eril) ve **i-* (dişil ve nötr) (Werner 1997_b: 67) iyelik ön eklerinin öncüllerinin de Türkçe 3. tekil şahıs iyelik eki **+in*'a benzerliğinin analogiye katkısı muhtemel görünmektedir.

Tablo 2. Ketçe, Yuğca, Kotça ve Türkçede İyelik Bildiren Birimler

	Ketçe	Yuğca	Kotça	Türkçe
1. tekil şahıs iyelik zamiri / eki	<i>āb</i> / <i>b-</i>	<i>ab</i> / <i>b-</i> ~ <i>p-</i>	<i>aiŋ</i> / <i>*ŋ-</i>	<i>*+b(i)n</i>
2. tekil şahıs iyelik zamiri / eki	<i>ūk</i> / <i>k-</i>	<i>uk</i> ~ <i>uġi</i> / <i>k-</i>	<i>au</i> / <i>*u-</i>	<i>*+s(i)n</i> (> <i>*+g(i)n</i>)
3. tekil şahıs iyelik zamiri / eki	<i>būda</i> / <i>da-</i> (eril) <i>būdi</i> / <i>d-</i> (dişil) - / <i>d-</i> (nötr)	<i>buda</i> / <i>da-</i> (eril) <i>budi</i> / <i>d-</i> ~ <i>t-</i> (dişil) - / <i>d-</i> ~ <i>t-</i> (nötr)	<i>ujuā</i> / <i>*ā-</i> ~ <i>*ā²-</i> (eril) <i>ujai</i> / <i>*i-</i> (dişil ve nötr)	<i>*+in</i>

Aşağıdaki tabloda Türkçe iyelik eklerinin tarihî gelişimi üç dönemde gösterilmiştir.

Tablo 3. Türkçe İyelik Eklerinin Tarihi Gelişimi

	1. Dönem (MÖ 500 öncesi)	2. Dönem (MÖ 500 civarı)	3. Dönem (milat civarı)
1. tekil şahıs iyelik eki	<i>*+(+)bin</i>	<i>*+bn</i> > <i>*+mn</i>	<i>*+(X)m</i> (Suci <i>+(X)mIn</i> !)
2. tekil şahıs iyelik eki	<i>*+(+)sin</i>	<i>*+sn</i> > <i>*+gn</i> veya <i>*+kn</i> (analoji)	<i>*+(X)ŋ</i> ~ <i>*+(X)g</i> (BT <i>*+(X)gn</i> !)
3. tekil şahıs iyelik eki	<i>*+(+)in</i>	<i>*+in</i>	<i>*+i(n+)</i> (ve <i>*+si(n+)</i> ?)

**ug(ə)* > **og(ə)* > Kotça *au*; krş. PY **q^wog* “boynuz” > Kotça *hau*, çoğ. *hōkŋ* (Werner 2006: 19). Vajda (2013: 83-84) ise, Proto-Yeniseyçe 2. ve 3. tekil şahıs iyelik zamirlerini çok farklı tasarlamaktadır: PY **ax^w-ŋ^w* “benim”, PY **aw-ŋ^w* “senin”.

²⁸ Nasıl /nk/ ünsüz çifti /ŋ/ ünsüzüne değiştiyse (Erdal 2004: 80), /kn/ de bu ekte /ŋ/ ünsüzüne değişmiş olabilir.

Üçüncü dönem, Genel Türkçe–Bulgar Türkçesi birliğinin dağılmasının hemen öncesine denk gelmektedir. Sırasıyla, $^{*+}(X)m$, $^{*+}(X)\eta \sim ^{*+}(X)g$ ve $^{*+i}(n+)$ biçimleri hem Genel Türkçe hem de Bulgar Türkçesi iyelik eklerini açıklayabilecek minimal tasarımlardır. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi, Çuvaş Türkçesi 2. tekil şahıs iyelik ekinde pronominal /n/ benzeri bir ses görülmektedir. Belki de bu ses, daha eski bir $^{*+}(X)gn+^{29}$ biçimine işaret etmektedir. Nitekim bu biçim, Çuvaşça 2. tekil şahıs iyelik ekinin, /ŋ/ sesinden sonra beklendiği gibi, yaklaşıma ve ayrılma durumlarında neden $+rA$ veya $+rAn$ değil, $+tA$ ve $+tAn$ eklerini aldığını da açıklayabilir.

Genel Türkçe ile Bulgar Türkçesinin ayrılmasının milattan önceki ilk yüzyılda gerçekleştiği kabul edilirse³⁰ üçüncü dönem kabaca milat civarına tarihlendirilebilir. İkinci dönem, Yenisey dillerine analogiyle Türkçede $^{*+}sn > ^{*+}gn$ veya $^{*+}kn$ değişiminin gerçekleştiği dönemdir. Bu dönem, Proto-Yeniseyce ile Genel Türkçe–Bulgar Türkçesi ayrımı arasında tarihlendirilmelidir. Proto-Yeniseyce birliğinin dağılması, muhtemelen 2500 yıl önce, yani MÖ 500 yılından sonra gerçekleşmiştir (Werner 2005: 15, 188; Werner 2006: 22). Buna göre, ikinci dönem MÖ 500-400 civarına tarihlendirilebilir. Birinci ve en eski dönem, tahminen Proto-Yeniseyce öncesine denk gelmektedir. Diğer bir deyişle, MÖ 500 ve öncesini kapsayan bu dönem, Türkçedeki *iyelik ekleri + durum ekleri* sırasını ve iyelik eklerinin eskicilliğini açıklayabilecek bir zaman derinliğidir.

Erdal (2004: 80, 161), Eski Türkçe 2. tekil şahıs iyelik ekindeki /ŋ/ ~ /g/ nöbetleşmesinin yalnızca bu ekle sınırlı olduğu için fonetik olmadığını yazmakta ve sebebinin bilinmediğini belirtmektedir.³¹ Çuvaşça 2. şahıs iyelik ekleri $+U$ ve $+(A)r$ da birincil veya ikincil $^{*+}(X)g$ ve $^{*+}(X)gXr$ biçimlerinden gelişmiştir.³² Eski Türkçedeki *beklenmedik* nöbetleşme, önerdiğimiz modelle rahatlıkla açıklanabilir: İkinci dönem $^{*+}gn$ biçimi, bir yandan (belki metatezli $^{*+}ng$ üzerinden) $+(X)\eta$ ekine dönüşürken, diğer yandan $^{*+}mn > ^{*+}(X)m$ gibi davranarak /n/ ünsüzünü yitirmiş ve $+(X)g$ ekine dönüşmüştür. Bu yüzden, ilgili nöbetleşmenin sebebi tamamen fonetik değildir. Nöbetleşme, ekin önceki kararsız biçiminden kaynaklanmaktadır.

3. tekil şahıs iyelik ekinin $^{*+}sin$ varyantı, 2. dönemdeki $^{*+}sn > ^{*+}gn$ değişimi sonrası, hatta muhtemelen 3. dönem sonrası (Erken) Genel Türkçede ortaya çıkmıştır. $^{*+}mn$ ve $^{*+}gn$ eklerinin sonundaki /n/ ünsüzünün fonetik olarak yitimi, $^{*+}in$ ve $^{*+}sin$ eklerinin sonundaki /n/ yitimini de tetiklemiş gibi görünmektedir. Diğer deyişle, 3. tekil şahıs iyelik ekinin yalın hâlinde görülen /n/ ünsüzü düşmesi 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerine benzeşmeyle gerçekleşmiştir.

²⁹ Ekin Bulgar Türkçesi içindeki gelişimi şöyle gösterilebilir: $^{*+}(X)gn+ > ^{*+}(U)vn+ > +U$ (yalın durum), $+Un+$ (diğer durumlar).

³⁰ Bu tarihe işaret eden en az iki dolaylı durum mevcuttur: 1. Proto-Samoyedce **yür* “100” sayı adı Bulgar Türkçesinden alınmıştır. Proto-Samoyedce dil birliğinin en geç milat dolaylarında çözüldüğü kabul edilmektedir. Öyleyse, Genel Türkçe ve Bulgar Türkçesi Proto-Samoyedce dil birliğinin dağılmasından önce ayrılmıştır. 2. A. Róna-Tas’ın gösterdiği gibi, Bulgar Türkçesinde /r/ ve Genel Türkçede /z/ ile görülen *üzengi* sözcüğünün ayrımdan önceki ortak dilde var olması gerekmektedir. Bir icat olarak üzeninin milattan önceki son yüzyıllarda ortaya çıktığı kabul edilirse r/z ayrımı da üzeniden sonra, yani milat dolaylarında gerçekleşmiş olmalıdır.

³¹ Aynı nöbetleşmeye tekrar değinen Zieme (2010), Eski Uygurcada /ŋ/ sesinin k ile yazıldığı örneklerin sayıca çok az olduğunu ve bunların yanlış yazımlar olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

³² Çuvaşçada, $\eta (> *g) > \emptyset$ değişimi nadir ve sporadiktir: Çuv. *turã* “tanrı” (ÇRS 496) < **tagrĩ* < *taŋrĩ*; Çuv. *silēm* “kız kardeşim” (ÇRS 365) < **sil(ē)* < **sigil / *sigli < siŋli ~ siŋli* “kız kardeş”.

7. Proto-Türkçe İlgı Eki $+(X)n$ Üzerine

Eski Türkçede ilgi durumu eki $+(n)X\eta \sim +nX\eta$ şeklindedir (Erdal 2004: 168-170). Ancak daha eski bir ilgi durumu ekinin kalıntıları Türkçede hâlâ bulunmaktadır. Bu kalıntılardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

1) Yakut Türkçesinde, tamlayanın 3. tekil şahıs iyelik eki aldığı isim tamlamalarında iyelik eki $+(t)In$ şeklinde görülür: *kini ehe+tin oron+o* “onun büyükbabasının yatağı”, *aga+tün ötög+ö* “(onun) babasının çiftliği”. Yakut Türkçesi $+(t)In$ eki, aynı zamanda 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâlidir: *kömö+tün* “(onun) yardımını”. Bu ek, tarihî olarak Eski Türkçe $+(s)In$ ekinen gelmektedir.

2) Kırgızcada ilgi durumu eki $+NIn$ şeklindedir (Kirchner 1998: 348). Kırgızca, Eski Türkçe /ŋ/ sesini olduğu gibi koruduğu hâlde, ilgi durumu ekinin $+NIn$ şeklinde olması, daha eski bir ilgi durumu eki olan $+n$ ’den etkilendiğini düşündürmektedir.

3) Eski Türkçede, sabit olmayan ünsüzle başlayan üç ekten biri ilgi durumu eki $+(n)X\eta$ ’dır. Volga Bulgar yazıtlarında ilgi durumu ekinin bir kez $+n$ [ŋ] olarak görülmesi³³ (Tekin 1988: 38), Türkmencede ilgi durumu ekinin ünlüyle biten kelimelerden sonra bazen $+ŋ$ şeklinde görülmesi³⁴ (Kara 2012: 107), Çuvaşçada ilgi durumunun $+n$ altbiçimbiriminin olması (ör. *laşa+n*, *ëne+n*, *parti+n*) (Yılmaz 2002: 4-7) bu ekin esas şeklinin $+(X)\eta$ olduğunu düşündürmektedir. Bu durumda, sabit olmayan /n/ ünsüzü, ünlüyle biten kelimelerle $+(X)\eta$ ilgi eki arasına giren daha eski $+n$ ilgi durumu ekidir.³⁵

4) Moğolca ilgi durumu eki, (/n/ hariç) ünsüzle biten kelimelerden sonra $+Un$ şeklinde görülmektedir (Janhunen 2003: 14). Kitan dilinde de ilgi durumu eki $\langle an \rangle$, $\langle en \rangle$, $\langle in \rangle$, $\langle on \rangle$, $\langle un \rangle$, $\langle n \rangle$, $\langle in \rangle$ şeklindedir (Kane 2009: 132-136). Bu ekler, muhtemelen Proto-Türkçe ilgi durumu eki $+(X)n$ ’dan alınmıştır. Eklerde, Moğolca /U/ üstfonemi Türkçe /X/ üstfonemine karşılık geldiği için³⁶ ekin ünlüsü de belirlenmiş olmaktadır.

5) Tunguzcada da eski bir ilgi durumu ekinin kalıntılarını bulmak mümkündür: Even, Negidal ve Orok dillerinde 1. ve 2. tekil şahıs iyelik zamirleri $*bin$ ve $*sin$ şekillerinden, 1. ve 2. çoğul şahıs iyelik zamirleri $*bön$ ve $*sön$ şekillerinden gelmektedir. Bu şekiller, ilgili şahıs zamirleri ve ilgi durumu eki $*+n$ ’den meydana gelmiştir: $*bi+n$, $*si+n$, $*bö+n$, $*sö+n$.

Yukarıdakilerin haricinde, Orhon Yazıtları’nda (KT G9, KT D23) görülen *kagan+iŋ+iŋ* “(senin) kağanının” kelimesinde görülen $+(X)n$ eki de bir kalıntı sayılabilir (Tekin 1996: 228).³⁷

³³ Erdal (1993: 92-93), bu ekin geçtiği cümlenin Volga Bulgar Türkçesi olmadığını gerekçeleriyle göstermiştir. Ayrıca, Erdal *ağan* sözcüğünün *ağan* okunabileceğini de özellikle belirtmektedir.

³⁴ İlgı hâlinin Türkmencedeki bu görünümü, ses düşmesiyle açıklanabilecek ikincil bir durum olabilir.

³⁵ Róna-Tas (1998: 73), ilgi durumu ekinde görülen $+n$ sesini Proto-Türkçede bütün isimlerin $-n$ ’li bir eğik gövdesi (oblique stem) olduğunu iddia ederek açıklamaktadır. Alyılmaz (1999: 411), aynı sesin “arkeik teklık eki $/+n/$ ” olduğunu ve bu ekin yanlış hece bölünmesi sonucunda ilgi ekiyle birleştiğini düşünmektedir. Erdal (2004: 168) ise, ünlüyle biten sözcüklerden sonra beliren /n/ foneminin Eski Türkçede başka hiçbir ekte görülmediğini belirtmekte ve bu sesin tarih öncesi dönemde zamir çekiminde görülen pronominal /n/ sesinden transfer edilmiş olabileceğini öne sürmektedir.

³⁶ Bu denklik, PM $*+IUgA$: T. $+IXgU$ örneğinde açıkça görülmektedir.

³⁷ Erdal (2004: 169) ise bunu bir aykırılışmanın sonucu olarak görmektedir: $*kagan+iŋ+iŋ > kagan+iŋ+iŋ$.

Göktürkçe *äki+n ara* “ikisinin arasında” söz grubundaki ek de eski ilgi durumu eki olarak görülebilir.³⁸

Volga Bulgar Türkçesinden ve Kumuk Türkçesinden verdiği örnekler için Tekin’e (1996) bakılabilir. Ayrıca, Solntseva-Solntsev (1995: 261), Rusça *-in* (-ин) ilgi durumu ekinin Slav kökenli olmadığını ve Türk-Moğol dillerinden Rusçaya girmiş olabileceğini belirtmektedir. Proto-Uralca ilgi durumu eki de **-n* olarak tasarlanmaktadır (Raun 1988: 558-559; Abandolo 1998: 19-20). Proto-Türkçe **(X)n* ile Proto-Uralca **-n* arasındaki koşutluk ayrıca dikkat çekicidir.

Türkçedeki ikinci ilgi durumu eki **(X)η* ise, Proto-Tunguzca **+ηī* (Benzing 1956: 1038-1039; Pakendorf 2007: 101-110) ile bağlantılıdır. Bu ek, Mançucada *+ngga / +ngge / +nggo* şeklini almıştır ve eklendiği isme “ile ilgili, ile alakalı, -e ait” anlamı katar: *ba* “yer, yerli” : *baingge* “belirli bir yerle ilgili”; *falan* “zemin” : *falangga* “zeminle ilgili”; *niyalma* “kişi; başkası, başkaları” : *niyalmaingge* “başka birine ait”.

8. Zamirlerde Görülen *+n+ ~ +In+ ~ +nI+* Ögesinin Kökeni Üzerine

Eski Türkçe kişi ve işaret zamirlerinin çekiminde kök ile durum ekleri arasında bir *+n+ ~ +In+ ~ +nI+* eki görülmektedir. Erdal (1998: 143) bu durumu “Some case forms are constructed on an element -ni- or -in-.”³⁹ diyerek özetlemektedir. Aşağıda bu ekin farklı görünümleri sınıflandırılmıştır.

1) *+In+* eki; ET *biziñä* (< **biz+in+kä*), *biz+in+tä*, *biziñärü* (< **biz+in+gärü*), *biz+in+çüläyü*, *siziñä* (< **siz+in+kä*), *siz+in+tä*, *siziñärü* (< **siz+in+gärü*) vd. zamirlerde görülmektedir.

2) *+nI+* eki; ET *bi+ni ~ mi+ni*, *mi+ni+dä*, *mi+ni+din*, *biz+ni*, *biz+ni+tä ~ biz+ni+dä*, *biz+ni+din*, *si+ni*, *si+ni+dä*, *si+ni+din*, *siz+ni+dä*, *siz+ni+din*, *bu+nī ~ mu+nī*, *mu+nī+layu*, *a+nī*, *a+nī+ça*, *a+nī+layu* vd. zamirlerde görülmektedir.

3) *+n+* eki; *mi+n+tä ~ mi+n+dä*, *mi+n+tin*, *si+n+tä ~ si+n+dä*, *mu+n+uñ*, *muñar* (< **mu+n+gar*) ~ *muña* (< **bu+n+ka*), *bu+n+ta ~ mu+n+ta*, *mu+n+tin*, *mu+n+un*, *bu+n+ça ~ mu+n+ça*, *a+n+iñ*, *añar* (< **a+n+gar*) ~ *aña* (< **a+n+ka*), *a+n+ta*, *a+n+tin*, *a+n+in*, *a+n+ça*, *añaru* (< **a+n+garu*) vd. zamirlerde görülmektedir.

Görüldüğü üzere, bu ek ünlüyle biten zamirlere daima *+nI* (krş. *bi+ni*, *si+ni*, *bu+nī*), ünsüzle biten zamirlere ise çoğunlukla *+In* (krş. *biz+in*, *siz+in*), bazen de *+nI* (krş. *biz+ni+dä*, *siz+ni+dä*) olarak eklenmektedir.

Tekin (1996: 228), *biziñä*, *bizintä*, *sizintä* zamirlerinde bulunan *+in+* ekini, Karahanlı Türkçesinde görülen ve ilgi durumu eki almış *mäniñdä*, *säniñdin*, *anıñda*, *anıñdin* ve *biziñdä* zamirlerine dayanarak daha eski bir ilgi ekinin kalıntısı olarak görmektedir.

Doerfer (1992: 98-99), *+in+* ekini eski bir *casus relationis* olarak kabul etmekte ve bu ekin Eski Türkçede araç durumu eki *+(X)n* ve iyelik eklerinden sonra gelen belirtme eki *+(X)n ~ +(I)n*’a dönüştüğüne düşünmektedir.

³⁸ Diğer yandan, *ara* “arasında” edatı **är-* “arasından geçmek, içinden geçmek” geçişli fiilinden geliyorsa (Tekin 2003: 149) *+n* 3. tekil şahıs iyelik eki üzerine gelen belirtme eki olabilir.

³⁹ “Bazı durum ekli biçimler -ni- veya -in- unsuru üzerine kurulmuştur.”

Erdal (2004: 196), +In+ ve +nI+ eklerinin, zamirlere gelen belirtme eki +nI ve iyelik eklerinden sonra gelen belirtme ekleri +(X)n ~ +(I)n ~ +nI ile bir ve aynı olduğunu belirtmektedir. +n+ eki de bu eklerin kısalmış hâlidir.

Türk dili tarihinde, daha çok Hint-Avrupa dillerine ait olan *casus obliquus*'tan bahsetmek doğru değildir. Eski Türkçede zamirlere gelen hâl ekleri zamirin köküne değil, onun +nI belirtme ekiyle genişletilmiş hâline eklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, zamirlerde görülen belirtme eki +nI'nın daha eski devirlerde başka işlevi veya işlevleri olabilir.

Türkçe zamirlerde bir *casus obliquus*'tan bahsedilebilecek tek nokta, zamirlerin yalın hâllerinin *bā, *sā ve *bo olmak üzere geniş ünlülü, ek alan köklerinin ise *bi+, *si+ ve *bu+ olmak üzere dar ünlülü olmasıdır. +nI eki, *bi+, *si+ ve *bu+ köklerine eklenerek ET *bini*, *sini* ve *bunī* belirtme hâllerini meydana getirmiştir. Aynı şekilde, çokluk eki *(X)z⁴⁰ de *bi+ ve *si+ kökleri üzerine eklenerek çoğul kişi zamirlerini (*biz*, *siz*) oluşturmuştur. *Bi+z* ve *si+z* şeklindeki çokluk eki almış zamirlerin bir *casus obliquus*'u olması zaten mümkün değildir. Bu, +(X)z çokluk ekinin *casus obliquus*'u olması anlamına gelir.

Bu durum, 3. tekil kişi zamirinin yalın hâlinin *a ve ek alan kökünün *i+ olabileceğini düşündürmektedir. Öyleyse *intin* ~ *indin*, *inça*, *inçip*, *inaru*, *işaru* vb. sözcükler, aslında yalın hâldeki *a zamirinden gelmektedir. Bu tablo, Yakut Türkçesi iyelik ekleriyle mükemmel bir uyum göstermektedir: Yakut Türkçesinde 3. tekil şahıs iyelik eki +(t)A iken, onun belirtme eki almış hâli +(t)In'dır. İlk şekli *(s)In olan iyelik eki, yalın hâlde /n/ ünsüzü düşerek +(s)I şeklini aldıktan sonra yalın hâldeki *a zamirine analogiyle Eski Yakut Türkçesinde *(s)A olmuş, bu da çağdaş Yakut Türkçesinde düzenli olarak +(t)A şeklini vermiştir.

Ancak Doerfer'in (1976: 15) iddia ettiği gibi, Proto-Türkçede /a/ ile /i/ ünlüleri arasında yer alan bir */ā/ ünlüsü varsa Yakut Türkçesi 3. tekil şahıs iyelik ekinde görülen ünlü değişimi fonetik olabilir. Erken Genel Türkçede *(s)ān şeklinde olan ek, yalın hâldeki açık hecede +(t)A ve belirtme hâlindeki kapalı hecede +(t)In şekline gelişmiş olabilir. ET *sişar* kelimesinin Yakut ve Dolgan Türkçesinde *aşar* olarak görülmesi (Stachowski 1993: 34) bu kelimenin ilk ünlüsünün Proto-Türkçede /ā/ olabileceğine işaret etmektedir.⁴¹

Bu durumda, *anī*, *anīñ*, *anta*, *antīn*, *aniça*, *anīlayu* vb. /a/ sesiyle başlayan zamirlerin nasıl ortaya çıktığını açıklamak gerekmektedir. Bu da, Proto-Türkçe için *bi+n ve *si+n olarak tasarlanması gereken Eski Türkçe *bāniñ* ve *sāniñ* zamirlerinin oluşumuna koşutluk göstermektedir. *Bā+niñ* ve *sā+niñ* biçimleri, yalın hâldeki *bā ve *sā zamir köklerinin geç ve ikincil ilgi durumu eki +(n)Xñ'ı almalarıyla ortaya çıkmıştır. Özetle, erken dönemde *bā : *bi+, *sā : *si+, *a : *i+⁴², *bo : *bu+ karşıtlıkları çözülmüş ve geniş ünlülü yalın hâldeki köklere de ekler eklenmeye başlamıştır.

⁴⁰ Baskakov (1975: 10), 1. çoğul şahıs zamiri *biz*'in *bi+si "ben (ve) sen" biçiminden gelişmiş olabileceğini öne sürmektedir. Ne var ki aynı açıklamanın ikinci çoğul şahıs zamiri için geçerliği oldukça şüphelidir.

⁴¹ Benzer şekilde, Yakut Türkçesi *antax* (yazı dili) ~ *intax* (ağ.) "orada, oraya" kelimesinin *anī tāgi (~ tāk) şeklinden geldiği kabul edilir (Stachowski 1993: 24), ET *an+* zamirinin de Proto-Türkçede */ā/ fonemini barındırdığı düşünülebilir.

⁴² Kotwicz (1936: 18), *i zamirini 3. tekil şahıs, *a zamirini ise onun çoğul karşılığı olarak görmektedir.

9. Proto-Türkçe $*(X)n$ Eki Üzerine

Yukarıdaki tartışmalardan çıkan sonuca göre, Türkçede dört farklı işlevde $+(X)n$ eki vardır:

- 1) Arkaik ilgi durumu eki $*(X)n$.
 - 2) Zamirlere eklenen belirtme durumu eki $+nI$ ve zamirlerle hâl ekleri arasına giren $+In+ \sim +nI+ \sim +n+$ ekleri.
 - 3) İyelik eklerinden sonra kullanılan belirtme eki $+(X)n \sim +(I)n \sim +nI$.
 - 4) Araç durumu eki $+(X)n \sim +(I)n$.
- Bizce, bu dört ekten ilk üçü bir ve aynı ektir.

Arkaik ilgi durumu eki $*(X)n$, zamirlere eklenen belirtme durumu eki $+nI$ ve zamirlerle hâl ekleri arasına giren $+In+ \sim +nI+ \sim +n+$ ekleriyle bir ve aynıdır, çünkü Eski Türkçede hâl eklerinden ve son çekim edatlardan önce belirtme durumu ekini alan zamirler Geç Uygur Türkçesi ve özellikle Karahanlı Türkçesinden itibaren ilgi durumu ekini almaya başlamışlardır (Erdal 2004: 197): *sinidä > säniñdä, biznidä ~ bizintä > biziñdä, anı için > anıñ için, sini için > seniñ için, muni tæg > munuñ teg, bizni tæg > biziñ teg*. Tekin (1996) de zamirlere eklenen $+In+ \sim +nI+ \sim +n+$ ekinin arkaik ilgi durumu ekiyle bir ve aynı olduğunu iddia etmektedir. Aynı şekilde, 2. ve 3. şahıs iyelik eki almış kelimelerin de son çekim edatlarından önce $+(X)n \sim +(I)n \sim +nI$ belirtme eklerini aldığı görülmektedir: *antagıñ+in için, kamagunuz+nı üzä, yarokı+n tæg, yavlakı+n için* (Erdal 2004: 397).⁴³

Ayrıca, Çağatay Türkçesinde $+nI$ belirtme durumu ekinin ilgi hâli göreviyle kullanılması da bu ekin kökenine ışık tutmaktadır: *Efrāsiyāb+nı oğlı, yiglamaking+nı sebebi* (Eckmann 1988: 57).

Bizce $+(X)n$ eki, Proto-Türkçede bir ilgi durumu eki görevi görürken, sonradan zamirler ve iyelik eki almış kelimeler üzerinde belirtme durumu eki görevini de üstlenmiştir. Bu gelişim, yukarıda verdiğimiz gibi Yakut Türkçesinde oldukça belirgindir: $+(t)In$ ($< +(s)In$) eki, normalde Eski Türkçede olduğu gibi 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâliyken tamlamalarda ilgi hâli görevindedir. Aynı şekilde, $+(s)In$ eki Çağataycada da 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâli yanında ilgi hâli görevini de görmektedir: *Mısr ulusın barı* “Mısır ulusunun hepsi”, *okın yarası* “(onun) okunun yarası” (Eckmann 1988: 57-58).

Doerfer’in (1992: 98-99) de iddia ettiği gibi, araç durumu eki $+(X)n$ aynı ekin iyelik eki almamış isimler üzerindeki bir gelişimi olmalıdır. Bu noktada Mançucada ilgi eki i ’nin araç durumu eki olarak da kullanıldığını (Poppe 1977: 60) belirtmekte fayda var: *alin i ninggu* “dağın tepesi”, *han i sargan* “hanın karısı”, aynı zamanda *angga i* “ağızla”, *ere suhe i* “bu baltayla” (Gorelova 2002: 175-182). 3. tekil şahıs iyelik ekinin araç hâlinin $+(s)In+In$ değil de genellikle $+sIn$ olarak görülmesi de bunun bir kanıtı olabilir: $+(s)In$ iyelik ekinin yapısında zaten arkaik ilgi eki $+(X)n$ bulunduğu için, onunla bir ve aynı olan araç hâli ekinin tekrar eklenmesi gereksiz bulunmuştur. Bütün bunların yanı sıra, hem iyelik eklerinden sonra gelen belirtme durumu ekinin hem de araç durumu ekinin ünlü üstfoneminin en eski kaynaklarda $/X/$ olması, sonraki kaynaklarda düzleşerek $/I/$ fonemine dönüşmesi çok önemli bir koşuluk arz etmektedir.

⁴³ 1. tekil şahıs iyelik eki almış kelimeler, edatlardan önce $+(X)n \sim +(I)n \sim +nI$ belirtme eklerini almazlar: *alortokum için, öz kazançım üzä* (Erdal 2004: 398).

10. Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin Belirtme Hâli +(s)In

Eski Türkçede 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâli olan +(s)In, bu ekin geliştiği zamirin Proto-Türkçedeki yalın hâli *(+)*in* ile şeklen çok benzerdir. Proto-Türkçede iyelik zamiri almış bir kelimenin belirtme hâli muhtemelen şöyle kurulmaktadır: **pābā+gī in* “evi onun” (= “onun evini”), **patā+gī in* “atı onun” (= “onun atını”). Ancak isim ve iyelik zamiri birleştikten sonra (**pābin*, **patin*), bu iyelik yapısına, isimlere eklenen belirtme ekinin (ET +(X)g < PT *+g⁴⁴) eklenemeyeceği aşikârdır. Bu durumda bu yapıya 1. ve 2. şahıs iyelik ekli kelimelerde olduğu gibi +(X)n eki getirilmelidir. Ancak yukarıda iddia ettiğimiz gibi, +(s)I+n iyelik ekindeki arkaik ilgi eki +(X)n ile iyelik eklerinden sonra gelen belirtme durumu eki +(X)n bir ve aynıysa, +(s)In ekinin üzerine niye bir daha +(X)n eklenmediği açıklığa kavuşmaktadır. Amaç, bir ek yığılmasını önlemektir.

Kerimoğlu'nun (2007: 329) bu konuyla ilgili olarak vardığı sonuç, eş süremlî bakış açısından doğru gibi gözükse de art süremlî olarak bizce yanlıştır: 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme hâli olan +(s)In eki, haplolojiyle *(s)InIn şeklinden gelişmemiştir. Aksine +(s)In, +(X)n ekini hiçbir zaman almamıştır.

Yukarıda göstermeye çalıştığımız gibi, esasında 1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekleri de arkaik ilgi eki +(X)n'i içermektedir. Bu durumda, 3. tekil şahıs iyelik ekinde olduğu gibi, bu eklerin üzerine de belirtme eki olarak +(X)n getirilmemesi beklenir ve gerekir. Ancak bu eklerin /n/ sesini düşürmeleri 3. tekil şahıs iyelik ekinden önce gerçekleştiği için, ek yığılması olarak görülmemiş ve +(X)n belirtme eki tekrar eklenmeye başlamış olmalıdır.

11. Sonuç

Bu makaledeki tartışmaların ardından vardığımız sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1) Eski Türkçede 3. tekil şahıs iyelik eki +(s)I(n+), belirtme durumu eki +(X)n ~ +(I)n ~ +nI, araç durumu eki +(X)n ve yön gösterme durumu eki +rA haricindeki bütün eklerden ve edatlardan önce +(s)In+ olarak görülmektedir. Göktürkçe dâhil Türkçenin farklı tarihî dönemlerinde, bu ekin yalın hâlde +(s)In olarak tanıklandığı nadir örnekler de mevcuttur.

2) 3. tekil şahıs iyelik eki +(s)I(n+) daha eski *(s)in şeklinden gelmektedir. *(s)in eki, kalınlık-incelik uyumuna girmiş ve yalın hâlde son sesteki /n/ ünsüzünü yitirmiştir. *(s)in eki de, Erken Genel Türkçe *i ve *si zamirlerinin arkaik ilgi durumu eki almış *sin ve *in şekillerinden gelmektedir. Ne var ki *sin şekli de ikincildir ve Proto-Türkçede yalnızca *in şekli bulunmaktadır.

3) 1. ve 2. tekil şahıs iyelik ekleri olan +(X)m ve +(X)η de 1. ve 2. tekil şahıs zamirlerinin arkaik ilgi durumu eki almış *bin ve *sin şekillerinden gelişmiş olabilir. Ancak 2. tekil şahıs iyelik ekinin gelişiminde, Yenisey dillerinin 2. tekil şahıs iyelik zamirine veya iyelik ön ekine bir benzeşme gerçekleşmiş olmalıdır.

4) Proto-Türkçede ilgi durumu eki *(X)n şeklindedir. Bu ekin kalıntıları, tarihî ve çağdaş Türk dillerinde varlığını korumaktadır. Ayrıca, bu ek Moğolca ilgi durumu ekinin (+Un) ve Kitanca ilgi durumu ekinin (+Vn) de kökenidir. ‘Pronominal n’ de Proto-Türkçe ilgi durumu eki *(X)n'den başka bir şey değildir.

5) Proto-Türkçe ilgi durumu eki *(X)n,

⁴⁴ Ünlülerden sonra gelen PM *+yi (Janhunen 2003: 14) < PPM *+yI belirtme eki, muhtemelen Türkçe belirtme ekinin *+gI biçiminden alınmıştır.

- i. zamirlere eklenen belirtme durumu eki $+nI$ ve zamirlerle hâl ekleri arasına giren $+In+ \sim +nI+ \sim +n+$ ekleri,
 ii. iyelik eklerinden sonra kullanılan belirtme eki $+(X)n \sim +(I)n \sim +nI$,
 iii. araç durumu eki $+(X)n \sim +(I)n$ ile bir ve aynıdır.

6) Eski Türkçede 3. tekil şahıs iyelik ekinin belirtme ve araç hâllerinin $*+sInIn$ yerine $+sIn$ olarak görülmesinin sebebi haploloji değil, iyelik ekinin bünyesinde zaten bulunan ekin tekrar eklenmemiş olmasıdır.

Kısaltmalar

ağ.	ağzlarda
BH	Behcetü'l-Ĥadāik (12-13. yüzyıl)
BK	Bilge Kağan Yazıtı
BT	Bulgar Türkçesi
çoğ.	çoğul
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
D	doğu (yüzü)
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
EKS	Eski Kilise Slavcası
ET	Eski Türkçe
EUyg.	Eski Uygur Türkçesi
G	güney (yüzü)
GT	Genel Türkçe
HTs	Xuanzang (Hsüentsang) Biyografisi
İng.	İngilizce
K	kuzey (yüzü)
KB	Kutadgu Bilig
krş.	karşılaştırınız
KT	Kül Tegin Yazıtı
Mac.	Macarca
Mo.	Moğolca
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
n.	dipnot
ör.	örnek olarak
PM	Proto-Moğolca
PPM	Pre-Proto-Moğolca
PPT	Pre-Proto-Türkçe
PT	Proto-Türkçe
PTg.	Proto-Tunguzca
PY	Proto-Yeniseyce
STT	Türkiye Türkçesi
T.	Türkçe
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğer(leri)
Yuz. Şems. Yusuf ve Zeliha (Kemal Paşazade Ahmet Şemsüddin, 16. yüzyıl)	

Kaynaklar

- Abondolo, Daniel (1998). "Introduction". *The Uralic Languages*. (Edited by Daniel Abondolo), London-New York: Routledge, 1-42.
- Alyılmaz, Cengiz (1999). "Zamir N'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir Mi?". *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 403-415.
- Aşmarin, N. İ. (1898). *Materiali dlya izsledovaniya çuvaşskago yazıka*. Kazan: Tipolitografiya İmperatorskago Universiteta.
- Baskakov, N. A. (1975). "On the Common Origin of the Categories of Person and Personal Possession in the Altaic Languages". *Researches in Altaic Languages: Papers Read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Held in Szeged, August 22-28, 1971*. Budapest: Akadémia Kiadó, 7-13.
- Başdaş, Cahit (2008). "Türkçede İyelik-Yüklem Sorunu Dede Korkut Örneği". *Turkish Studies*, 3/1, 6-13.
- Başdaş, Cahit (2009). "Orhun Abidelerinde İyelik, Belirtme ve Yüklem Hâli". *Turkish Studies*, 4/8, 623-643.
- Başdaş, Cahit (2014). "Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N'si". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 30, 147-161.
- Benzing, Johannes (1956). *Die tungusischen Sprachen. Versuch einer vergleichenden Grammatik*. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1955, Nr. 11). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Berta, Árpád (2004). *Szavaimat Jól Halljátok... A Türk és Ujgur Rovásírásos Emlékek Kritikai Kiadása*. Szeged: Jate Press.
- Bläsing, Uwe (2003). "Kalmuck". *Mongolic Languages*. (ed. Juha Janhunen) London-New York: Routledge, 229-247.
- Bulatova, Nadezhda ve Lenore Grenoble (1999). *Evenki*. Languages of the World/Materials 141, Lincom Europa.
- Choi, H. W. (1991). "Ana Altayca İyelik Zamiri *n". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 191-196.
- Comrie, Bernard (1988). "General Features of the Uralic Languages". *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. (Ed. Denis Sinor), Leiden-New York-København-Köln: E. J. Brill, 451-477.
- ÇRS = Skvortsov, M. İ. (1982). *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*. Moskva.
- Doerfer, Gerhard (1976). "Proto-Turkic Reconstruction Problems". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1975-1976, 1-59.
- Doerfer, Gerhard (1992). "Zum sogenannten Akkusativ vor Postpositionen". *Altaic Religious Beliefs and Practices. Proceedings of the 33rd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference Budapest June 24-29, 1990*. (ed. Géza Bethlenfalvy, Ágnes Birtalan, Alice Sárközi, Judit Vinkovics), Budapest: Research Group for Altaic Studies, 97-101.
- Eckmann, János (1988). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- EDPT = Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

- Erdal, Marcel (1993). *Die Sprache der wolgabolgarischen Inschriften*. (Turcologica, 13), Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, Marcel (1998). "Old Turkic". *Turkic Languages*. (Ed. Lars Johanson & Eva Agnes Csató) London: Routledge, 138-157.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-New York: Brill.
- Erdal, Marcel (2006). "The palatal glide in Oghuz Turkic and Western Iranian morphophonemics". *Turkic-Iranian Contact Areas, Historical and Linguistic Aspects*. (ed. Lars Johanson, Christiane Bulut) Wiesbaden: Harrassowitz, 128-142.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1996). "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4, 165-172.
- Georg, Stefan (2001). "Türkisch/mongolisch *tengri* 'Himmel, Gott' und seine Herkunft". *Studia Etymologica Cracoviensia*, 6, 83-100.
- Georg, Stefan (2007). *A Descriptive Grammar of Ket (Yenisei-Ostyak)*. Part 1: *Introduction, Phonology, Morphology*. (Languages of Asia Series, Volume 1) Folkestone: Global Oriental.
- Georg, Stefan (2008). "Yeniseic Languages and the Siberian Linguistic Area". *Evidence and Counter-Evidence: Essays in honour of Frederik Kortlandt, Volume 2: General Linguistics*. (Studies in Slavic and General Linguistics, Vol. 33) Amsterdam-New York: Rodopi, 151-168.
- Gorelova, Liliya M. (2002). *Manchu Grammar*. Leiden-Boston-Köln: Brill.
- Gülsevin, Gürer (1990). "Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı". *Türk Dili*, 466, 187-190.
- Janhunen, Juha (2003). "Proto-Mongolic". *Mongolic Languages*. (ed. Juha Janhunen) London-New York: Routledge, 1-29.
- Janhunen, Juha A. (2012). *Mongolian*. (London Oriental and African Language Library, v. 19) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Janhunen, Juha (2013). "Personal pronouns in Core Altaic". *Shared Grammaticalization: With special focus on the Transeurasian languages*. (eds. M. Robbeets & H. Cuyckens). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 211-226.
- Janhunen, Juha (2016). "Towards Pre-Proto-Turkic: Issues of Definition and Terminology". *Eine hundertblättrige Tulpe – Bir şadbarg lāla. Festgabe für Claus Schönig*. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker, Band 22) (Hg. Ingeborg Hauenschild, Matthias Kappler, Barbara Kellner-Heinkele) Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 189-196.
- Kane, Daniel (2009). *The Kitan Language and Script*. Leiden-Boston: Brill.
- Kara, Mehmet (2012). *Türkmen Türkçesi Grameri*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Karahan, Leyla (1999). "Yükleme (Accusative) Ve İlgi (Genitive) Hali Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler". 3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara: Türk Dil Kurumu, 605-611.
- Károly, László (2009). "Dominancy in Yakut an Historical Approach". *International Journal of Central Asian Studies, Festschrift To Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, 13, 343-353.
- Kerimoğlu, Caner (2007). "Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yüklem Hâli eki Kullanıldı mı?". *Turkish Studies*, 2/3, 322-331.

- KhM = Doerfer, Gerhard (1971). *Khalaj Materials*. (with the collaboration of Wolfram Hesse, Hartwig Scheinhardt, Semih Tezcan) Uralic and Altaic Series, Volume 115, Bloomington: Indiana University Publications.
- Kirchner, Mark (1998). "Kirghiz". *The Turkic Languages*. (Edited by Lars Johanson and Éva Á. Csató) London-New York: Routledge, 344-356.
- Kotwicz, Władysław (1936). *Les pronoms dans les langues altaïques*. Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności.
- Leksika = Tenişev, E. R. (Red.) (2001). *Sravnitel'no-İstoriceskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Leksika*. Moskva: Nauka.
- Krueger, John R. (1961). *Chuvash Manual. Introduction, Grammar, Reader, and Vocabulary*. (Uralic and Altaic Series, Vol. 7), Bloomington-The Hague, The Netherlands: Indiana University-Mouton & Co.
- Malchukov, Andrei L. (1995). *Even*. München-Newcastle: Lincom Europa.
- Mansuroğlu, Mecdut (1988). "Eski Osmanlıca". *Tarihi Türk Şiveleri*. (Çev. Mehmet Akalın) Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Menges, Karl H. (1995). *The Turkic Languages and Peoples. An Introduction to Turkic Studies*. (2nd, revised edition) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Nugteren, Hans (2011). *Mongolic Phonology and Qinghai-Gansu Languages*. Utrecht: LOT (Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap).
- Pakendorf, Brigitte (2007). *Contact in the Prehistory of the Sakha (Yakuts): Linguistic and Genetic Perspectives*. Utrecht: LOT (Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap).
- Petrova, T. İ. (1967). *Yazık Orokov (Ul'ta)*. Leningrad: Nauka.
- Pritsak, Omelian (1957). "Tschuwaschische Pluralsuffix". *Studia Altaica. Festschrift für Nikolaus Poppe zum 60. Geburtstag am 8. August 1957*. Wiesbaden: Harrassowitz, 137-155.
- Poppe, Nicholas (1965). *Introduction to Altaic Linguistics*. (Ural-Altäische Bibliothek) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Poppe, Nicholas (1977). "On Some Altaic Case Forms". *Central Asiatic Journal*, 21, 55-74.
- Ramstedt, G. J. (1906). "Ueber mongolische pronomina". *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 23/3, 1-20.
- Ramstedt, G. J. (1952). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II. Formenlehre*. (Bearbeitet und Herausgegeben von Pentti Aalto), Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Raun, Alo (1988). "Proto-Uralic Comparative Historical Morphosyntax". *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. (Ed. Denis Sinor), Leiden-New York-København-Köln: E. J. Brill, 555-571.
- Róna-Tas, András (1998). "The Reconstruction of Proto-Turkic and the Genetic Question". *The Turkic Languages*. (Edited by Lars Johanson and Éva Á. Csató) London-New York: Routledge, 67-80.
- Rybatzki, Volker (2003). "Middle Mongol". *Mongolic Languages*. (ed. Juha Janhunen) London-New York: Routledge, 57-82.

- Sertkaya, O. F. (2012). "Erzurumlu *Emrah* ile Yunus *Emre*'nin İsimlerinin Kökeni Nedir? veya Süryani Kökenli *Mar* 'Öğretmen, Üstad' Kelimesi Göktürkçede Geçer Mi?", *Türk Dili*, 726, 442-446.
- Solntseva, V. Nina ve M. Vadim Solntsev (1995). "Genitive Case in Altaic Languages and in some Languages of Southeast Asia", *Mon-Khmer Studies*, 25, 255-262.
- Stachowski, Marek (1993). *Geschichte des jakutischen Vokalismus*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Stachowski, Marek (1996). "Über einige altaische Lehnwörter in den Jenissej-Sprachen". *Studia Etymologica Cracoviensia*, 1, 91-115.
- Stachowski, Marek (1997). "Altaistische Anmerkungen zum 'Vergleichenden Wörterbuch der Jenissej-Sprachen'". *Studia Etymologica Cracoviensia*, 2, 227-239.
- Starostin, S. A. ve M. Ruhlen (1994). "Proto-Yeniseian Reconstructions, with Extra-Yeniseian Comparisons". *On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy*. Stanford: Stanford University Press, 70-92.
- Sultanzade, V. (2014). "Zamir n'sinin Kaynağı Hakkında". *Dil Araştırmaları*, 15, 95-104.
- Sunik, O. P. (1997). "Tunguso-Man'çjurskie Yazıki". *Yazıki Mira, Mongols'kie Yazıki, Tunguso-Man'çjurskie Yazıki, Yaponskiy Yazık, Koreyskiy Yazık*. Moskva: Nauka, 153-162.
- Tekin, Talat (1980). "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine". *Genel Dilbilim Dergisi*, 2/7-8, 10-17.
- Tekin, Talat (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, Talat (1996). "On the origin of the Turkic Genitive Suffix". *Symbolae Turcologicae. Studies in Honour of Lars Johanson. On his Sixtieth Birthday 8 March 1996*. (ed. Arpad Berta, Bernt Brendemoen, Claus Schönig) Uppsala: Swedish Research Institute in Istanbul, 227-230.
- Tekin, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. (Yay. Mehmet Ölmez) İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Timonina, G. Ljudmila (2004). "On Distinguishing Loanwords from the Original Proto-Yeniseic Lexicon". *Languages and Prehistory of Central Siberia*. (Edited by Edward J. Vajda) Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 135-142.
- Tömörtogoo, D. (2008). "Moğolcadaki Şahıs Zamirlerinin Sistemi". (Çev. Feyzi Ersoy) *Gazi Türkiyat*, 3, 205-211.
- TS Ekler = XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. VII. Ekler. (1996) (2. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu
- Tsintsius, V. İ. (1982). *Negidal'skiy Yazık. İssledovaniya i Materialı*. Leningrad: Nauka.
- Tsumagari, Toshiro (2009). "A Sketch of Solon Grammar". *Journal of the Center for Northern Humanities*, 2, 1-21.
- Uçar, Erdem (2012). "Eski Türkçe +II Eki Üzerine". *Karadeniz Araştırmaları*, 9/34, 135-145.
- Üstüner, Ahat (2001). "Eski Türkiye Türkçesinde -sUz Eki". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2, 177-184.

- Vajda, Edward (2013). “Vestigial possessive morphology in Na-Dene and Yeniseian”. *Working Papers in Athabaskan (Dene) Languages 2012*. Alaska Native Language Center Working Papers, No. 11, (eds. Sharon Hargus, Edward Vajda, Daniel Hieber), Fairbanks, AK: ANLC, 79-91.
- Verner, G. K. (1990). *Kottskiy Yazık*. Rostov-na-Donu: İzdatel'stvo Rostovskogo Universiteta.
- VEWT = Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Vovin, A. (2011). “First and Second Person Singular Pronouns: A Pillar or a Pillory of the ‘Altaic’ Hypothesis?”. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 21/2, 251-278.
- Wegner, Ilse (2007). *Einführung in die hurritische Sprache*. (2., überarbeitete Auflage) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Werner, Heinrich (1997_a). *Das Jugische (Sym-Ketische)*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Werner, Heinrich (1997_b). *Abriß der kottischen Grammatik*. (Tunguso-Sibirica Band 4) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Werner, Heinrich (2002). *Vergleichendes Wörterbuch der Jenissej-Sprachen. Band 1: A-K, Band 2: L-Š, Band 3: Onomastik*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Werner, Heinrich (2005_a). “Zu den jenissejischen Etymologien mit der Lautentsprechung *λ- : d' - : l- im Anlaut”. *Studia Etymologica Cracoviensia*, 10, 195-204.
- Werner, Heinrich (2005_b). *Die Jenissej-Sprachen des 18. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Werner, Heinrich (2006). *Die Welt der Jenissejer im Lichte des Wortschatzes. Zur Rekonstruktion der jenissejischen Protokultur*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Wilhelm, Gernot (2008). “Urartian”. *The Ancient Languages of Asia Minor*. (Edited by Roger D. Woodard) Cambridge: Cambridge University Press, 105-144.
- Yılmaz, Emine (2002). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji. Bir Deneme*. (Araştırma ve İnceleme Dizisi: 4) Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Zakir, Hamit (1999). *Problems of Turkic Morphology: Classification of Suffixes, Case, Tense and Aspect*. [Doktora Tezi, University of Washington, Seattle, ABD].
- Zieme, Peter (2010). “Gab es Entnasalisierung im Altuigurischen?”. *Trans-Turkic Studies. Festschrift in Honour of Marcel Erdal*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, 25-34.

İnternet kaynakları

<http://vatec2.fkidg1.uni-frankfurt.de/vatecasp/query.htm> (Erişim Tarihi: 09.09.2018)

